

43. Jámbor Pál: *A magyar irodalom története*. I-II. Pest, Ráth Mór, 1864. *Előszó*. 5. l.
44. Gyulai Pál: *Bajza összegyűjtött munkái* (1852). In: Gyulai Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. S. a. r. Bisztray Gyula és Komlós Aladár. Akadémiai Kiadó, 1961. 19. l.
45. Vas Gereben: *A nemzet napszámossai* (1857). Az Est Lapok kiadása, bev. Laczkó Géza. é. n. 385, 388. l.
46. Tóth Lőrincz: *Fáy András emlékezete* (1865). In: *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*. II. köt. 1863–1865. Athenaeum, 1869. 208–210. l.
47. Horváth Mihály beszéde Toldy ünneplésekor. In: *Toldy Ferencz Irói arany ünnepe*. Pesten 1871. november 12-én. Kiadja a Kisfaludy-Társaság, Pest, 1871. 28. l.
48. Gyulai Pál: *Vörösmarty életrajza*. Szépirodalmi, 1985. 262–263. l.
49. Lévy József: *Emlékbeszéd Tompa Mihály felett* (1869). In: *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*. IV. köt. 1867–1869. Athenaeum, 1870. 687. l.
50. Horváth Mihály beszéde Toldy ünneplésekor. In: *Toldy Ferencz Irói arany ünnepe*. Id. kiadás 24–25. l.
51. Mindenről érdekesen és lelkiismeret-furdalásosan nyilatkozik abban a cikkében, amelyben íróársai szörnyű, áldozatos, pusztulásba vezető életét gyászolja el, ám önmaga számára legfeljebb a kétely lehetőségét engedi meg: „...lelkemen pedig az a gondolat borzong végig: menjek-e én is tovább azon az úton [...], vagy megforduljak innen, s felkeressem az ősi barázdákat, és szántsak és vessek, és elrejtsem magamat úgy, de úgy, hogy soha híremet se hallja senki?” – s arra nem tér ki, hogy ő maga az országos sikerhez és jóléthez vezető népszerűségnek útját választotta. Ld.: *Magyar költők sorsa* (1854). Id. kiadás 169. l.
52. Nyilván ez a feszültség készítette a szakirodalmat arra, hogy megkreálják a végül Zsigmond Ferenc által véglegesített ún. „nagyciklus” kategóriáját, amely mindössze 12 regény sorozatával kívánta volna reprezentálni „az igazi Jókait”. Vö.: Szilasi László: *A selyemgubó és a „bonczoló kés”* című könyvében (Osiris-Pompeji kiadása, 2000) *A Jókai-szakirodalom látens paradigmája* című fejezetet, kivált 76–83. l.
53. Németh László: *Agonizáló irodalom*. In: Uő: *Megmentett gondolatok*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975. 473. l.
54. Németh László: *Népi író*. In: Uő.: *Két nemzedék*. Tanulmányok. Magvető – Szépirodalmi Kiadó, 1970. 690. l.
55. Németh László: *Kisebbségben*. Tanú Könyvtár, I. 1939. 92–94. l.
56. Németh László: *Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet*. In: Uő.: *Két nemzedék*. Id. kiadás 495. l.

TÖRÖK LAJOS

Az Egri csillagok az ifjúsági irodalomban

GYOMLAY LÁSZLÓ: *ELINDULTAK EGER FELÉ...*

„Ne olvass, csak könnyű dolgokat...”¹ (Bevezetés)

Alábbi gondolatmenetemben az *Egri csillagok* hatástörténetéből emelek ki egyetlen művet (néhány mondat erejéig egy másikat is), s azt vizsgálom, hogyan lép párbeszédbe Gárdonyi alkotásával. A mű Gyomlay László 1947-ben napvilágot látott regénye, az *Elindultak Eger felé...*² Bár az *Egri csillagok*nak számos történelmi (kaland)regény köszönheti létezését, úgy vélem, ez az alkotás kiemelkedik ebből a(z) egyébként összetételét tekintve mind a mai napig nem tisztázott) korpuszból. A szöveg azért érdemelhet nagyobb figyelmet, mert a Gárdonyi-értés történetében egy nem igazán reflektált problémakörhöz kapcsolódik: az *Egri csillagok* és az ifjúsági irodalom közti összefonódások egy sajátos esetét reprezentálja. Gárdonyi regénye – iskolai tananyagká válásának is köszönhetően – szinte meglele-

nésétől fogva széles körben olvasott mű volt. A recepció ezt a sajátosságot nagyrészt az 1920-as évektől kialakuló és évtizedeken át meghatározó kultikus Gárdonyi-kép részeként kezelte, s az életműbe oltott nevelő szándék és közösségképző erő bizonyítékként tekintett rá. Valószínűleg ez lehet az egyik oka annak, hogy nem született az *Egri csillagok* és a népszerű irodalom összefüggéséről mérvadó elemzés. A másik – az elsővel szoros kapcsolatban álló – ok pedig az lehet, hogy a regény kritikai értékeléseire a Gárdonyi-korpusznak a századforduló-századelő irodalmi nivója alatti teljesítményét hangoztató ítéletek nyomták rá a bélyegüket. A szakirodalom az életmű gyermekirodalommá *süllyedéséről* beszél, s nem ritkán használ olyan kifejezéseket az értékelés során, mint a *naiiv*, a *felszínes*, a *konzervatív*. Az *Egri csillagok* népszerűsége és irodalmi nivója közti ellentét tapasztalata vezérelhette a mű egyik legutóbbi értelmezőjét is, amikor kijelentette, hogy „egyre nagyobb a távolság az *Egri csillagok* populáris megítélése és a szakirodalomban elfoglalt helye között”.³

Az alábbi elemzés nem titkolt célja ennek a távolságnak a csökkentése. Hangsúlyozni szeretném azonban, hogy vizsgálódásaimmal nem kívánok szembefordulni az *Egri csillagokról* alkotott és a mű poétikai teljesítményében kételkedő vélekedésekkel. Mivel az ifjúsági irodalom és a regény közti kapcsolatok a populáris irodalmat olvasó közönség Gárdonyi iránti, s hosszú, évtizedeken át tartó rokonszenvéből eredeztethetők, az a párbeszéd, amelyet az *Elindultak Eger felé...* kezdeményez a művel, sem az előbbiekre, sem az utóbbira vonatkozóan nem eredményez(het)i a recepciótörténeti hagyomány elvárásainak megfelelő irodalmi nivó kimutatását. Gyomlay szövege erősen kötődik népszerű és az ifjú olvasók által is kedvelt műfajokhoz (például a történelmi és/vagy a kalandregényhez), s az *Egri csillagokkal* folytatott párbeszéde jól reprezentálja a Gárdonyi-mű populáris irodalommal szembeni nyitottságát. Annak illusztrálására, hogy miként fest egy olyan mű, amely nyilvánvalóan Gárdonyiból (is) merít, viszont ilyesféle dialógus (szándéka) nem jellemzi, néhány mondat erejéig egy másik regényt is szeretnék felidézni.

„Inkább becsüljenek kevesebbre...”⁴ (Kultuszidézés)

A hazai történelmi regénynek „az 1990-es évek óta tapasztalható”⁵ konjunktúrája előtt publikációs gyakoriságát és népszerűségét tekintve a Kádár-korszak ifjúsági irodalmában élte virágkorát. Tucatnyi mű címét lehetne említeni annak igazolására, hogy az *Egri csillagok* emlékezete mélyen beivódott az ekkoriban keletkezett fikciókba. A példák jelentős részében a kapcsolat nem igazán szoros, hiszen elég ritka közöttük az olyan alkotás, amely a Gárdonyi-regényben tárgyalt történelmi időszak tér- és időbeli keretein belüli cselekményt vázol. A kötet az esetek legnagyobb részében inkább az *Egri csillagok*hoz társított, s az 1960–80-as évek irodalomtankönyvei által hangoztatott erények (hősiesség, hazaszeretet, a társadalom alsóbb rétegei iránti érzékenység stb.) átvételében, illetve azoknak a nemzeti történelem más periódusaira való alkalmazásában öltött testet. A Gárdonyi szövegével szorosabb kapcsolatba került s valószínűleg csak néhány darabból álló korpuszhoz tartozhat Fehér Tibornak a *Móra Kiadó Delfin Könyvek* sorozatában 1973-ban megjelent műve, *A félbold árnyékában*.⁶ A regény az *Egri csillagok* világában többször

említésre kerülő eseményből indul ki: Szolnok várának 1552. évi török általi elfoglalásából. Az egeri ostrom előtti hetekben induló történet a várkapitány, Nyáry Lőrinc bátor küzdelmének, a muzulmánok fogságába kerülésének és szökésének kalandos históriáját dolgozza fel. A szüzsé – különösen a fogság időszakát és a kiszabadítási kísérletet tárgyaló szakaszokban – kísértetiesen hasonlít a Gárdonyi-mű Török Bálint rabságát tárgyaló fejezeteiben foglaltakra, emellett az „egri remete” könyvének alapvető vonásaként ismert, a török és a magyar (a hódító és a meghódított) náció ambivalens viszonyát, a nemzet belső megosztottságát és a várvédők hősiességét taglaló szakaszokat átítató hazafias szemlélet Fehér regényében is meghatározó jelentőségű. Feltűnő viszont, hogy a szöveg cselekménye sehol és semmikor sem érintkezik az *Egri csillagok* által ábrázolt világgal: nem hivatkozik egyszer sem olyan eseményekre, történésekre, tettekre, személyekre, amelyek/akik Gárdonyi szövegében is fellelhetők. Ez a gyakorlat nem azt jelenti, hogy *A fogyó félhold árnyékában* Gárdonyi alkotására a feledés homályát akarná borítani. Éppen ennek ellenkezőjére törekszik. Nem a távolságtartás, hanem a kultikus mű iránti alázat lehet a motivációja a Fehér-regény praxisának. Ebben osztozik minden más, az *Egri csillagok*on (is) „szocializálódott” Kádár-kori hazai ifjúsági történelmi regénnyel. E korpusznak a Gárdonyi-hagyományhoz fűződő viszonya kultikus sémákra épül. Ebben a relációban az *Egri csillagok* olyan diszkurzív háttérként (vagy ha úgy tetszik, kultikus szövegvilágként) van jelen a Kádár-kori ifjúsági irodalom emlékezetében, amelynek befolyása alól egyetlen történelmi regény sem vonhatja ki magát, s amelynek autoritását minden műfaji próbálkozás megerősíti.

A Fehér-regénynél Gyomlay műve valamivel termékenyebb párbeszédet kezdeményez az *Egri csillagok*kal. Termékenyebbet, amelynek – mint arra már utaltam – jelentőségét azonban nem szabad túlbecsülni. Az *Elindultak Eger felé...* nem nyitott, nem nyit és valószínűleg nem is fog igazán nyitni új utakat az *Egri csillagok* megközelítésében. Ennek egyik oka talán az, hogy a mű a hazai regényirodalom (hagyományának képzeletbeli) harmadik vagy negyedik vonalához tartozott/tartozik; emlékezte az irodalmi köztudatból az elmúlt évtizedek során szinte teljesen kitörölt. A másik ok abban az értékpolarizációs folyamatban keresendő, amely a XX. századi hazai prózát Márton László szerint jellemzi. A szerző *A kitaposott zsákutca, avagy történelem a történetekben* című munkája többek között az 1990-es évek két (ál)történelmi regényének (Háy János: *Dzsigerdílen*, Láng Zsolt: *Bestiarium Transsylvaniae. Az ég madarai*) a műfaji hagyományhoz fűződő viszonyát elemzi. Márton úgy véli, hogy a két mű a magyar regény tradíciójához olyasfajta módon közeledik, amely korábban alig volt kimutatható. Háy és Láng szövegei a „szétszedés” és az „újbbóli összerakás” manővereivel a magyar próza hagyomány-szemléletét korábban uraló sematikus látásmódot kritizálják. Márton véleménye szerint „A magyar próza XIX. századi újjáalapításakor ugyanis a hagyománnyal való foglalkozás sémái is kialakultak, sőt a kultúrnemzeti lét egyik tüneteként különös nyomatékot és figyelmet is kaptak. És minél fontosabbnak mutatkoztak, annál inkább megmerevedtek, annál üresebbekké váltak. Ez a folyamat a XX. század elejére nagyjából lezárult: ami Kemény Zsigmond számára sorsanalízis volt, abból Jókainál – Erdélyi János kifejezésével élve – a meseszövéskelmessége lett, Gárdonyinál pedig kiszínezett lecke-felmondás. Innentől kezdve, tehát az első

világháborútól a nyolcvanas évekig, lényegében kétféle írói (pontosabban: elbeszélői) viszony volt elképzelhető a hagyományhoz: egy alázatos és egy destruktív. Az alázatos szerzők – különböző színvonalon, különböző hangfekvésben és különböző hangerővel – nekiálltak gárdonyizni, a gárdonyizás pedig egykettőre az ifjúsági irodalom kellős közepén találta magát. (Ezért is van olyan kevés jó magyar gyerekkönyv.) Aki pedig a gárdonyizás közepette megpróbálta komolyan venni magát, az csak csupaszágát mutatta meg.⁷⁷

Az idézet gondolati íve a prózatörténeti diagnózistól Gárdonyiig és a Gárdonyi-hagyományt folytató XX. századi regényirodalomig jut. A nagy lépésekben vázolt folyamat magyarázata az *Egri csillagokra* és szerzőjére nézve nem túl hízelgő, ugyanis Márton annak a tendenciának a kiindulópontjaként tekint rá, amely a XX. századi hazai regényirodalom egy részének az epigonizmussal, a sematizmussal, kiüresedéssel jellemezhető s szervesetlennek tekinthető hagyomány-felfogásához vezetett. *A fogó félbold árnyékában* minden valószínűség szerint beletartozik ebbe a korpuszba, emellett Gyomlay művére is rányomható a „gárdonyizó” epigonizmus bélyege. *A kitaposott zsáktuca...* ennyiben figyelmeztető erővel bír arra nézvést, hogy ne legyenek túlzott várakozásaink az alábbiakban terítékre kerülő alkotással szemben sem.

A *Kitaposott zsáktuca...* gondolatmenetében kifejtettekkel is összefügg az a korábban említett tény, hogy Gyomlay alkotása a magyar regénytörténet felejtésre ítélt vagy ítélandő darabjai közé tartozik. Erősen kötődik populáris műfajokhoz: paratextusa szerint „ifjúsági regény”. A Gárdonyi-művel folytatott párbeszédének hermeneutikai mozgásterét a műfaji normák, a hozzá kapcsolódó olvasói elvárások, illetve az *Egri csillagok* értelmezéstörténetének konvenciói jelölik ki. A recepcióból a kritikai perspektívákat nagyrészt nélkülöző, a mű népszerűségéhez és az „egri remete” kultuszához kötődő szemléletmódokat idézi meg, vagyis „megőrzött és áthagyományozott tudáselemekből”⁷⁸ épül fel. Gyomlay regényének legfőbb motiváló eleme a két világháború közötti, az *Egri csillagok* magyarságeszméjét, közösségképző erejét hangoztató és a nemzet ifjúságának formálásában meghatározó szerepet játszó kultikus Gárdonyi-kép. E sajátosságai alapján azonban elhamarkodott volna a művet a Gárdonyi-értés tradíciójához és az *Egri csillagok* világához fűződő viszonyában pusztán a kultikus beszéd affirmációjának vagy ismétlésének tekinteni. Ha így lenne, számunkra e mű aligha volna érdekes. A regény reprodukálja ugyan az *Egri csillagok* olvasásának kultikus hagyományát, de implicit módon a kultusz működésére is reflektál. Másként fogalmazva: a „kultusz egyszerre tárgya és közege”⁷⁹ az *Elindultak Eger felé...* világának.

Mivel a(z) irodalmi) kultusz igyekszik ellenállni az időnek, mindenkori aktivizálása „örökös ismétlésnek tűnik”.¹⁰ Ha a Gárdonyi-recepció kultikus nyelvhasználatára vetünk egy pillantást, nem nehéz belátni, hogy a majd egy évszázadnyi idő alatt az *Egri csillagok* iránti alázat diszkurzív alapképlete lényegében nem változott. Egy 1985-ben publikált, a regény általános iskolai tanulók körében végzett „befogadásvizsgálat”-ával foglalkozó könyv bevezetőjében olvashatjuk a következőket: „Az Egri csillagok több, mint lebilincselő könyv, több, mint olvasmányanyag, több, mint önmaga. [...] A gyermekolvasó értelmének bontakozásával egyidejűleg a 'haza', a 'magyarság', a nemzeti 'mi-tudat' s (ezzel párban) az idege-

nek 'ők-tudata' ragadható meg számára a cselekményben, a mű drámai helyzetének sodrában. [...] A tanulókat ebben a korban a szabadságért, a függetlenségért harcoló történelmi példaképek nagyságai ragadják meg, akik az igazságért küzdenek, az igazságtalanság ellen harcolnak, s akik, ha kell, életüket is feláldozzák hazájukért. Mindezt – a nemes patriotizmus, a hősi helytállás eszményképeit – megtalálják az ifjú olvasók Gárdonyi örökszép regényében.”¹¹

Az ilyen és efféle megnyilatkozások, amelyekben Gárdonyi regényéről mint morális és nemzeti eszmények megtestesítőjéről esik szó, gyakran előfordulnak a befogadás-történetben, s mint *A fogyó félhold árnyékában* esetében láttuk, a korabeli ifjúsági történelmi regény diszkurzív alapképletét is körvonalazzák. Az erkölcsi és a hazafisághoz kötődő „értékek” időtállóságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az *Egri csillagok* recepciójában a politikai és/vagy ideológiai fordulatok ellenére is megmaradt jelentőségük. A Gyomlay-regény kultikus beállítódásának és nyelvhasználatának is – a későbbiekben ezt részletesen tárgyaljuk – lényegében ezek az alapjai, s hasonló szövegek, értékpreferenciák jelennek meg a Kádár-korszak, a közelmúlt és napjaink irodalomtankönyveiben is.¹² Az *Egri csillagok* olvasása ebben a recepciós környezetben egy közösségi értékrend, egy kollektív identitás elsajátítását eredményező beavatási folyamatot reprezentál. A kultusz történetében bekövetkező változások leginkább a jelentőségéhez és szerepéhez kapcsolódó viszony módosulásaiban mutatkoznak. A létrejöttében, kialakulásában meghatározó szerepet játszó poszttrianoni trauma¹³ a XX–XXI. század fordulójának fiatal Gárdonyi-olvasója számára már nem rendelkezik különösebben motiváló erővel, így kollektív lélektani, szellemi, ideológiai, történelmi kontextusával együtt a kultusz e rétege is lassan a feledés homályába vész. De ugyanígy áll a helyzet az 1950-es évek elejének recepciótörténeti kezdeményezésével, hiszen aligha lehetne manapság közösséget vállalni az *Egri csillagok* kultikus társadalmi önarcokképpé transzformált magyarázatával, amely kimondja, hogy Gárdonyi „[elgyetlen hatalmas hőstett, az egri vár dicsőséges védelmén keresztül akarja megmutatni, hogy a történelem mélypontjából is van felemelkedés, nem külső segítség útján, hanem a dolgozó nép legjobb erőinek összefogása által.”¹⁴ Bár a két világháború közötti és a kommunista hatalomátvétel utáni időszak recepciós szövegeihez hasonlóak a közelmúlt szakirodalmában is előfordulnak,¹⁵ az előbb említett olvasásmódok anakronisztikussá válásának köszönhetően (is) egyértelműnek látszik, hogy „a 'nemzet regénye' nem találja helyét a 21. században”.¹⁶ Sem annak szakirodalmában, sem ifjú olvasói között. Az előbbi esetében a vélt vagy valós okokra visszavezethető érdektelenség és a Gárdonyi-kultusz (hagyományának) szűnni nem akaró nyomása említhető legfőbb okként. Még a regény egyik legújabb, tehát a kultusz virágkorától időben már távolabb eső értelmezője sem igazán tud ellenállni a kultikus diszkurzus gravitációs erejének. Írása első felének kultuskritikai szövegét a magyarázat második szakaszában az *Egri csillagok* kultikus olvasatával „ellenpontozza” a szerző, ugyanis a Gárdonyi-kultuszról már jól ismert vagy ahhoz hasonló témákat állít vizsgálódásának középpontjába: nemzeti elbeszélés-ként, a bibliai bűnbeesés történetének narratív sémájára épülő erkölcsi példázat-ként értelmezi, majd dolgozata végén vissza is zárja a regényt a kultikus kontextusba, mondván, „az *Egri csillagok* kiválóan alkalmas arra a szerepre, amelyet a magyar

kultúrában betöltött az elmúlt száz évben”.¹⁷ Az utóbbi esetről: annak, hogy manapság az *Egri csillagok* a fiatal olvasók között nem igazán találja a helyét, a mű oktatási tradíciójából átörökített szemléletformák, módszerek viszonylagos kiüresedése, az olvasáskultúra átalakulása, az irodalom médiumaiban bekövetkező változások (például a digitalizáció) stb. okolhatók.¹⁸

Az *Egri csillagok* mindenkori aktualitását/kultuszát meghatározó történelmi, kulturális, mediális környezet változására Gyomlay regénye sajátos módon reflektál: azt az utat követi, amelyet a trianoni Magyarország történelmi identitáskeresésének alárendelt irodalmi hagyomány részének tekintett Gárdonyi-korpusz interpretációi az 1920-as és 30-as években kitapostak.

„Magunkat olvassuk a műben.”¹⁹ (Elemzés)

Gyomlay László a két világháború közötti hazai ifjúsági irodalom ma már szinte alig ismert képviselője. Az ifjúság irányzott korabeli katolikus propaganda részének is tekinthető, cserkészbeszéléseket és -regényeket magában foglaló szépírói munkásságának utolsó, megkésett darabja az *Elindultak Eger felé...* Utolsó, mert a „fordulat éve”-től kezdve a szerző már nem publikált többet haláláig, amely 1951-ben az ÁVH börtönében érte. Megkésett egyrészt azért, mert a mű megjelenésével egy időben a hazánkban kiépülő szovjet típusú rendszer kultúrpolitikájának jövőképeben az *Elindultak Eger felé...* és a hozzá hasonló, a két világháború közti időszak hagyományszemléletét, esztétikai ízlését, s az irodalomnak tulajdonított propagandaszerepet felvállaló alkotásoknak nem jutott hely. Másrészt pedig azért, mert 1947-ben a Gárdonyi-recepcióban is olyan fordulat jelei mutatkoztak, amelyek a korábbi évtizedekben meghatározó és a Gyomlay-művet mélyen átítató kultikus Gárdonyi-képpel szembeni ellenszenvről tanúskodtak. Pedig a két periódus képviselői az *Egri csillagok* és a szerző más művei kapcsán egy dologban valószínűleg egyetértettek (volna). Abban, hogy ezek nagy része olyan olvasót igényel, akinek a megértéshez különösebben nem kell erőfeszítéseket tenni. Míg azonban a hermeneutikai kihívások hiánya a húszas és harmincas évek kultuszteremtő, -fenntartó és -ápoló magatartást képviselő recepciója számára Gárdonyi erényeit gazdagította, a polgáriból a „népi demokráciába” hajló kor irodalmi ízlése számára az oeuvre leértékelésének egyik legfőbb kritériumává vált. Három idézetet hoznék ennek igazolására. Az első az 1930-as évek kultikus Gárdonyi-képének egyik legismertebb dokumentumából, *Az egri remete* című „tanulmánygyűjtemény”-ből van. Simon Lajos, a kötet szerkesztője, bevezető írásában kijelenti: „Mindazok a nemzeti fajértékek, melyek a magyarság tulajdonai, jellemvonásai, örökszép alakokban formálódnak novelláiban, elbeszéléseiben, regényeiben. Művészi tollával az egyszerűt keresi, hogy szemléltesse teremtő erejének hatalmát és egyéni talentumát. Megérezte, hogy tulajdonképpen a természetben is és a lélek megnyilvánulásában is minden egyszerű, ütemes, folyamatos, – csak mi gyarló emberek látjuk azokat komplikáltknak, sokszor megoldhatatlanoknak. Gárdonyi mindent leegyszerűsített, józan alkotásaira, józan magyar írói lelkével megfelelő és találó formákban lelkes tartalmat öntött.”²⁰

A következő idézet Thurzó Gábornak a *Vigilia* 1947. évfolyamában megjelent s a Gárdonyi-életmű második világháború utáni revízióját kezdeményező írásából való: „Gárdonyi jellegzetes példája a már életében ifjúságivá süllyedt nagy-irodalomnak. Ha a gyerek szemével olvassuk, – ez az a történelem-szemlélet, amely semmit sem egyezkedik a hatalom történelem-szemléletével, de újat és mást, haladót sem szegez ellene. Ha gyerekként állunk könyvei elé, az ifjúsági irodalom igényes íróját fedezzük fel benne. Valakit, aki gyenge volt ahhoz, hogy túlkialtson egy koncertot, gyenge volt ahhoz is, hogy hangja akár pillanatra is feltűnjön benne, – de a kezdő olvasót elragadja becsülete, tisztasága, és az ő kezétől vezetve eljut a nagy-irodalom kapujához, amely Gárdonyi érintésére már kitárul előtte.”²¹

A megjegyzés az életműnek és recepciójának sajátos kettősségéről beszél. Miközben Gárdonyi korpusza – komoly irodalmi nivó és termékeny kritikai visszhang hiányában – már a szerző életében leértékelődésnek indult, népszerű irodalomként éppen fordított utat járt be: az irodalom iránt fogékony ifjúság erkölcsi és esztétikai „szocializálódásának” elmaradhatatlan eszközévé vált. Röviddel Thurzó után – ugyancsak a *Vigilia* hasábjain – Rónay György is hasonlóan kétértelmű jellemzést ad Gárdonyiról. Az *Egri csillagok* íróját „fölszínes”-nek tartja, akinek stílusából hiányzik az intellektualitás, s ez (is) az oka annak, hogy miközben művei esztétikailag alultápláltak, népszerűsége az ifjúság körében töretlen. Rónay véleménye szerint: „Talán éppen ez a ’könnyűség’ – az, hogy a megértésben alig-alig ró terhet az elmére –, talán éppen ez teszi többek között oly közkedvelt ifjúsági olvasmánnyá az ’Egri csillagok’-at, vagy ’A láthatatlan ember’-t. Egyik sem mély megidézése a történelemnek, s mindkettő meglehetősen naivnak hat akár Móricz ’Erdély’-e, akár – hogy igazán távoli nevet idézzünk –, Walter Scott mellett, de szórakoztatnak s valóban van pedagógiai értékük is.”²²

Míg az első idézetünket tartalmazó kötet (*Az egri remete*) szerzői közül többen is fenntartások nélkül hisznek Gárdonyi műveinek az ifjúságra gyakorolt jótékony hatásában,²³ ezt az életmű erényeként számon tartott sajátosságot Thurzó és Rónay inkább csak mentőövként használják értékelésükben, valamelyest tompítva Gárdonyival szembeni ellenszenvüket. Nyilvánvalóan azért teszik ezt, hogy ideiglenesen betemessék a tudományos közvélemény és a közízlés, illetve az irodalmi nivó és a népszerűség között keletkezett szakadékot.

Amikor tehát Gyomlay László műve napvilágot lát, a korszerűség szempontjából a Gárdonyi-korpusz részben megkésettnek, részben viszont (még) időszerűnek tűnik. A színvonalas irodalmat igénylő kritikus nem igazán találja meg benne a számítását, viszont egyes darabjai „a magyar ifjúság legkedvesebb könyvei”,²⁴ vagyis a kulturális szocializáció korai szakaszában lévő olvasóközönség nézőpontjából hallatlanul népszerűek. Gyomlay műve egy több évtizedes múltra visszatekintő kultikus Gárdonyi-képből veszi eredetét, s nem is igazán törekszik ennek a képnek a megváltoztatására. Az előbb említett revíziós törekvések felől tekintve az *Elindultak Eger felé...* szövegének az „egri remete” történelmi regénye előtt is tisztelgő gesztusa 1947-ben egyre időszerűtlenebbnek tűnik, viszont annak a befogadói regiszternek az ízlése felől szemlélve, amelynek címezve van, nem, legalábbis akkor, ha az „ifjúsági regény” alcím teremtette célközönséget a szó legtágabb értelmében vesszük: életkora által meghatározott csoportként. Ha valamivel konkrét-

tabb arcot kívánunk adni e kollektíva olvasóinak, a regény receptív szempontú időszerűségében már korántsem lehetünk biztosak. Az a szorosabb értelemben vett „ifjúság” ugyanis, amelyre a szöveg paratextusa hivatkozik, néhány hónappal a „fordulat éve” előtt rohamtempóban vált (erőszakosan lezárt) történelemmé. Em-lítettük már, hogy Gyomlay László szépírói tevékenységének jelentős részét teszik ki a két világháború közt írott cserkészbeszélései és -regényei. Az *Elindultak Eger felé...* is valószínűleg ennek a propagandisztikus, példázatos és pedagógiai célzattal teremtett műfajnak az (egyik) utolsó példája. Hogy a hazai cserkészlet ifjú képviselői állhatnak elképzelt közönségként a mű háttérében, az nemcsak az előbb említett műfaji célzatosságnak köszönhető, hanem annak is, hogy a történetmondás nyelvi és argumentációs kontextusai egy poszttrianoni traumában szenvedő nemzetközösség jellemzésére használt kulturális és pedagógiai beszédmódot idéznek, továbbá annak is, hogy e diszkurzus olyan cselekmény és olyan hősök köré szerveződik, amely és akik a két világháború közti hazai cserkészlet világára volt(ak) jellemző(ek). Némi egyszerűsítéssel élve úgy is fogalmazhatnánk, hogy Gyomlay László regénye egy „cserkészdiszkurzusba” átírt *Egri csillagok*-sztori. Egy-részt Gárdonyi regényének logikája szerint halad, másrészt a cserkész-identitás legfontosabb összetevőire építi saját hőseinek karakterét és tetteit. Így például az 1552. évi Eger környéki világban militarizálódó ifjúság legfőbb eszménye haza és kereszténység; cselekedeteik pedig túlélési technikákkal behálózott szocializációs gyakorlatok.

Mielőtt tovább folytatnánk gondolatmenetünket, röviden foglaljuk össze, hogy miről is szól Gyomlay László regénye. Az *Elindultak Eger felé...* a várostrom idején játszódik. Tizenegy helyi és a környező településekről, főként Verpelétről származó fiú elhatározza, megpróbál bejutni az erődítménybe, hogy segítsen Dobó Ist-vánnak és csapatának a védelemben. Köztük van az egyik várvédő „vitéz had-nagy”, Zoltay István öccse is, Gyuri. Mire felkerekednének, a törökök ostromgyű-rűje Eger körül bezárul. A regény történései lényegében arról szólnak, hogy a ti-zenéves fiúk hogyan próbálnak egyre közelebb és közelebb kerülni a várhoz, és hogyan akadályozzák őket különböző – várt vagy váratlan – körülmények tettük végrehajtásában. A csapat több tagja a kalandok során elesik, s csak néhányuknak sikerül az ostrom utolsó pillanataiban bejutni Dobó, Bornemissza, Mekcsey, az idősebb Zoltay és a megmaradt várvédők közé. A szerző a mű végén a regény és a história viszonyáról, illetve a megírás motivációjáról a következőket mondja: „Re-gényem meséjét az egri ostrom történelmi adataiba igyekeztem beilleszteni. Vo-natkozik ez a helyrajzra is. Mégis egyes helyek megjelölésében, a könnyebb tájé-kozási miatt, olyan elnevezések szerint jártam el, amelyek a későbbi Eger éle-tében keletkezettek. Az ilyen esetek azonban csak itt-ott fordulnak elő. Lényeget nem érintenek. A hős fiúk családnevei Verpeléten ma is jól ismert családnevek. Azonos nevű fiúk voltak játszótársaim között is szülőfalumban. Némik és – a száj-hagyomány szerint – az egri ostromban részt vett hasonló nevű elődeiknek óhaj-tottam az írott szó erejével emléket állítani régi, változatlan szeretetemet és összetar-tozandóságom jeléül.”²⁵

Gyomlay megjegyzései elején leszögezi: a regény világában zajló történések háttérében valós események állnak. Ez viszont korántsem jelenti azt, hogy az

ilyenkor elvárt hitelességet számon kérhetjük rajta. Az idézet további része ugyanis a regényvilágban foglaltak kitalált jellegét hangsúlyozza. A XVI. századi Eger és környéke topográfiájának kidolgozása során Anonymus *Gesta Hungarorum*jának stratégiájához hasonló eljárást alkalmaz: a mű megírásának idején létező településneveket helyez vissza a régmúltba. Emellett a verpeléti fiúk hősiek önfeláldozásának történetét nem dokumentumok, hanem a helyi szóbeszéd alapján idézi fel. Bár az *Elindultak Eger felé...* egyetlen helyén sem történik nyíltan utalás az *Egri csillagokra*, a regény mégis szinte elválaszthatatlanul kötődik Gárdonyi alkotásához.²⁶ Úgy is fogalmazhatnánk, hogy amennyiben Gyomlay a maga történetét a történelembe igyekezett beilleszteni, akkor ez a történelem valószínűleg nem más, mint az *Egri csillagok* világa. A Gárdonyi regényébe mint valóságnak vélt kontextusba való beírás legfőképpen abban mutatkozik meg, hogy a hős fiúk cselekedeteik során – leszámítva a Gyomlay-mű befejezését, de erről a későbbiekben szót ejtünk még – nem ütköznek össze az *Egri csillagok* világában történő eseményekkel, nem keresztezik annak cselekményét. Vagyis: nem teremtenek olyan alternatív történelmi elbeszélést, amely kétségbe vonná az *Egri csillagok* történelmi és narratív megjelölését és autoritását. Az *Elindultak Eger felé...* ebben az összefüggésben Gárdonyi művére kultikus világként tekint, s a hozzá fűződő viszonyát az a szándék vezérli, hogy aurájába kerüljön annak szinte teljesen alárendelődjék. Ez az alárendeltségi viszony mutatkozik meg többek között abban, hogy az *Egri csillagok* cselekményének ritmikája vezérli a hős fiúk történetét, továbbá abban is, hogy Gyomlay a Gárdonyi-mű topográfiájának és kronológiájának betöltetlen helyei-re/pontjaira illeszti saját világának számos építőkövét. Vagyis a cselekmény általában véve kötött, mert a várostrom Gárdonyinál rögzített logikája vezérli, viszont akkor és ott szabadabban folyóvá válik, amikor és ahol az *Egri csillagok*ban a várostrom kronológiai rendje szerinti események között üres helyek keletkeznek. Csak néhány hevenyészett példa az első esetre: maroknyi elszánt magyar tinédzser elhatározza, hogy bejut a várba, hogy ott élete árán is védelmezze a nemzet utolsó bástyáját. Ahogy a Gárdonyi-regényben, itt is egy kis csoport lép fel a nemzetközösség nevében. A győzelem érdekében végrehajtott tetteik a várvédők heroikus küzdelmével párhuzamosan és azzal egyező ritmusban zajlanak. Maguk is tapasztalják a török és a magyar haderő közti erőviszonyok változását, együtt örülnek a védelmi harcok sikereinek, és együtt sírnak a védők kudarcai miatt. A cselekmény néhány fontosabb, a fiúk életére, illetve szándékaikra hatással bíró fordulópontja egybeesik a várostrom lényeges *Egri csillagok*-beli történéseivel. Egyetlen adat erre: az események sodrában több csoportra szakadt verpeléti fiúk egy része éppen akkor tartózkodik a vár alatti alagútrendszerben, amikor az *Egri csillagok* fikciója szerint Miklós diák egy csapat törökkel a nyomában felrobbantja a puskaporos kamrát. (A detonáció ezek szerint oly erős, hogy még egy másik fikcióban is képes pusztítást végezni...) Az alárendeltségi viszonyra lehetnek példák azok a szöveghelyek is, amelyek nem a két regény cselekményvilágának párhuzamaira vagy kereszteződéseire épülnek, hanem ezek hiányára utalnak. Az *Elindultak Eger felé...* azon helyeiről van itt szó, amelyek egy lehetséges esemény bekövetkezéssel megbontanák az *Egri csillagok* világának belső egységét, vagyis megtörnék annak „történelmi” konstellációját, eltérítenék az abban foglalt cselek-

mény irányát, ezért nem vagy csak az előzetesen várhatónál később következnek be. A legjellemzőbb példa erre a jelenségre az, hogy a verpeléti fiúk várba jutása a regényben folyamatosan halasztódik. (A mű címe is erre utal, hiszen nem a megérkezést jelöli meg a hősök cselekedetei közül, hanem az elindulást.) Hol eltévednek útközben (pedig Eger közelében lagnak mindannyian), hol a török ejti foglyul őket, hol pedig bizonyos okokból visszajutnak útjuk korábbi állomásaira, vagyis vándorlásuk kitérőkkel tarkított, olykor körkörösé váló, tehát nem egyenes vonalú mozgás. Ennyiben a regény címében jelölt *elindultak* sem egyszeri eset, hanem – változó körülmények között – ismétlődő esemény. Kalandjaik közben többször találkoznak Varsányival, akitől egy esetben az egyik fiú, Simon Miska, megkérdezi, tett-e említést Zoltay Istvánnak arról, hogy öccse itt van közöttük. A kém a következőt válaszolja: „bizony én egy szót se szoltam Zoltay főhadnagy úrnak Gyuriról. Gondold csak meg! Dobó István vitéz kapitányunk kiadta a kemény parancsot, hogy mindenki teljes szívvel, egész lélekkel csak a vár ügyével törődjék! Na most már milyen gondot okoztam volna éppen Zoltay István főhadnagy úrnak, ha arról mesélek, hogy öccse itt bolyong a vár körül.”²⁷ Varsányi az egyetlen olyan szereplő, aki az *Elindultak Eger felé...* és az *Egri csillagok* lapjain is többször bukkan fel. A Gárdonyi-műben friss információkkal szolgál a török had aktuális helyzetéről, a Gyomlay-regényben pedig tanácsokkal látja el a fiúkat, sőt maga szervezi meg gerillaakcióikat is. Ő az egyedüli figura, aki – kis túlzással élve – kedvére jár át egyik fikcióból a másikba. Gyomlay nézőpontjából szemlélve ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen amennyiben a várostrom az *Egri csillagok* által uralt és valósként tételezett világban zajlik a verpeléti fiúk története, aligha okozhat gondot egy szereplőnek egyik helyről a másikra történő átlépése. Azt várhatnánk, hogy ő a két mű világát szervesen összekapcsoló, a kettőt kölcsönösen hitelesítő alakká válik. Gyomlay regénye azonban nem él a Varsányi személyéhez illő lehetőséggel, hiszen éppen a kém alapvető feladatától fosztja meg, attól, hogy a váron kívüli és az azon belüli világ között híreket, információkat közvetítsen. Az előbbi idézet alapján Varsányi kétlakiságát egyébként az teszi lehetővé, hogy az *Egri csillagok* világában csak alkalmanként tűnik fel, figurája tehát – szemben a többi várvédővel – nem rendelkezik a jelenlét (értsd: az események előterében való cselekvés) folytonosságával. Ezen sajátossága arra is jó példa, hogyan hasznosítja az *Elindultak Eger felé...* a Gárdonyi-mű betöltetlen helyeit, hiszen amíg nincs jelen a várvédők küzdelmét ábrázoló történetben, addig az *Egri csillagok* fikciós terében is tevékenykedhet. Az adott feltételek mellett ugyanez Dobóval vagy Bornemissza Gergellyel természetesen nem történhetne meg. Az *Egri csillagok* betöltetlen helyeinek betöltésére a Gyomlay-mű csaknem egésze felhozható volna példaként, ugyanis azok a szakaszok, amelyek a váron kívüli történéseket jelenítik meg, abból a korlátozott tudásból nyer(het)ik legitimitásukat, amely az *Egri csillagok* ostromát tárgyaló szakaszok elbeszélőjére jellemző, aki alkalmazkodva a várbéliek nézőpontjához, a külvilágtól elzárt (cselekmény)térként ábrázolja a várat és környékét. A védőknek – ezzel együtt a narrátornak és az olvasónak is – az erődítményen, illetve a városon kívüli eseményekről nincs igazán tudomásuk, csak annyi, amennyit maguk is láthatnak, vagy amennyit Varsányi közöl velük. Vagyis a váron kívüli történésként bármi olyan elképzelhető, ami nem konfrontálódik az

ütközet Gárdonyinál rögzített verziójával, vagy ha úgy tetszik, a történelmi közfelfogással.

Az eddigi példák azt illusztrálják, miként próbálja Gyomlay műve elkerülni, hogy az *Egri csillagok* világával konfrontálódjék. Ehhez a törekvéshez, amely egyébként a kultusz működésének egyik záloga volna, az *Elindultak Eger felé...* bizonyos tekintetben nem tartja magát. Ez nem azt jelenti, hogy a kultusz felszámolását kezdeményezné. Ily merészség Gyomlay regényétől nem telne ki. Amit végrehajt, az a kultusz kiterjesztése, melynek eredményeképpen maga is az *Egri csillagok* mellé lép. Feltűnő, hogy a regényben az egri vár védőiről folyó beszéd kezdettől fogva patetikus: Dobó, Bormenissza, Mecssey, Zoltay alakjait már azelőtt a dicsőség aurája veszi körül, hogy elkezdődne a harc. A verpeléti fiúk kalandjaik közben számos alkalommal találkoznak ezt reprezentáló szólamokkal, s saját nyelvük sem mentes a várbéliek jellemzésében a túlzásoktól. Amikor Zoltay Gyuri Szarvaskőn időzik, s bemutatkozik az egyik várbéli öreg katonának, „Miska bácsi”-nak, a vénember így válaszol: „Mi a szösz! Zoltay István vitéz hadnagy úr öccse! Híre van a bátyádnak, fiam!”²⁸ Még a várból érkező Varsányi is hasonlóan nyilatkozik a kérdéses személyről: „Zoltay István! – Ünnepeles komolysággal csendült a jövevény hangja. Ő a várbéliek egyik büszkesége! Kemény legény, szelíd kék szeméből nem is gondolná senki, hogy milyen rettenthetetlen vitéz!”²⁹ A fiúk számára így eleve adottak a nemzeti hőrosz típusának mintázatai, s egyedüli céljuk, hogy maguk is efféle hőssé váljanak. A hőssé válás egyedüli útja ugyanannak a heroikus küzdelemnek a megvívása, amit az egri vár védői (is) véghezvittek. Bár a Gyomlay-regény cselekménye kronológiailag párhuzamos az *Egri csillagok*éval, a két eseménylánc kapcsolatában mégis érezhető egyfajta időbeli csúszás. Annak, hogy a várvédőkről folyó beszéd Gyomlay művében kezdettől fogva patetikus, valószínűleg az a célja, hogy magasabb rendű világgént emelje be saját fikciójába az egri várat és azok védőit. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Dobó, Bormenissza, Mecssey és a többiek már a törökökkel folytatott hősi küzdelem előtt kultikus figurákká válnak. Ez a megelőzöttség teremt köztük és a Gyomlay-regény hősei, világa közt viszonylagos időbeli eltérést. Miközben ugyanis az *Elindultak Eger felé...* eleve adottnak tekinti a Dobóékat övező kultuszt, azonközben saját szereplői köré fokozatosan felépít egy a várvédőkéhez hasonló kultikus kontextust. A regény koncepciója szerint csak úgy válhatnak kultikus alakokká a fiúk, ha egyrészt maguk is azt az utat járják be, amelyet az *Egri csillagok*ban Dobóék (önfeláldozó küzdelmükkel a váron kívül mintegy újrajátsszák a váron belüli heroikus viadalt, s így hozzájárulnak a törökök feletti győzelemhez), másrészt pedig bejutnak a vár szakrális terébe. Az első fiú, akinek ez sikerül, Tördelés Jóska, aki abban a pillanatban, ahogy átlépi a kint és a bent közti határvonalat, halálos sebet kap. Haldoklása közben megpillantja Dobó Istvánt. Erről a regény a következőképpen számol be: „Elhallgat Tördelés Jóska, mert egy szép szál marcona férfi közeledik feléje. Ilyennek képzelte Szent István királyt. Nem lehet ez más, mint maga Dobó István.”³⁰ A fiú halála után „Dobó István könnyet törölt ki szeméből és zengő hangon mondotta a körülállóknak: – Bizony mondom nektek, hogy kevés ilyen hőst láttam, mint ezt a verpeléti magyar gyereket! Ezért hiszem én, hogy győzni fogunk!”³¹ Ez a teátrális jelenet a regény kultikus beállítódásának és nyelvhasznála-

tának a várbéli hősökhez kötődő szakrális jellegét példázza. Dobó alakja először – a fiú nézőpontjából – államalapító királyunk arcvonásait veszi fel, amikor pedig megszólal, az evangéliumi Krisztus nyelvét kölcsönözve kinyilatkoztatásként jövendőli meg a küzdelemnek a magyarok számára kedvező befejezését. Az egri várvédőkre vonatkozó szakrális attitűd és beszéd, mint ahogy szinte minden egyéb, az *Egri csillagok* világát idéző kultikus beállítódás és nyelvhasználat, a két világháború közötti Gárdonyi-kultuszra vezethető vissza. Találón jellemzi ezt a fajta viszonyt Györke Ágnes már idézett írásának egyik gondolata. Az *Egri csillagok* 1945 előtti recepciójáról szólván a szerző a következőket írja: „Mintha a szakrális szövegek közé sorolódott volna be a regény, csaknem a Himnuszhoz hasonló helyre, és talán éppen ezzel magyarázható az a patetikusnak is nevezhető zavart hallgatás, amely körülövezi a második világháború előtti kritikában. Úgy tekintetek rá értelmezői, mintha hézagpótló, szentségében érinthetetlen írás volna; eposzi, a nemzet létezését legitimáló, homéroszi mércével mérhető alkotás.”³²

Az *Elindultak Eger felé...*-ből vett előbbi példák alapján úgy tűnik, hogy Gyomlay László regénye továbbörökíti az *Egri csillagok* háború előtti olvasatát. A mű zárata azonban egy kissé bonyolítja ezt a recepciók képletet. A cselekmény végki-fejlete, vagyis az, hogy a verpeléti ifjak egy része bejut a várba és kiveszi részét a végső, mindent eldöntő küzdelemből, a fiúk számára megnyitja az utat, hogy az *Egri csillagok* nemzeti hőseinek kultuszában részesüljenek. Úgy tűnik, a bejutás eseményének rögzítésével az *Elindultak Eger felé...* szövege aláássa az *Egri csillagok*hoz fűződő alá-fölérendeltségi viszonyt, hiszen olyan történéssel zárul, amely a másik műben nem lelhető fel. Vagyis ez alapján a Gyomlay-regény konfrontálódik Gárdonyiéval. Ez az a pont az *Elindultak Eger felé...* világában, ahol tulajdonképpen megsérül az *Egri csillagok* köré épített kultikus aura. Azzal, hogy a verpeléti fiúk bebocsátást nyernek a Gárdonyi-vitézek panoptikumába, Gyomlay lényegében fel is számolja az „egri remete” művének kultikus sérthetetlenségét. De nem úgy, hogy kétségbe vonja a kultusz létezését, hanem úgy, hogy kitágítja annak hatókörét. A kultikus olvasat célja Gyomlay László számára egy olyan kultusz megteremtése volt, amely kora ifjúsága számára mutatott volna példát a hazafiságról és a hősiességről akkor, ha őt, az általa elképzelt ifjú olvasót és persze a regényt a történelem vihara nem sodorta volna el.

JEGYZETEK

1. Gárdonyi Géza, *Titikos napló*, vál., bev., utószó Z. Szalai Sándor, Budapest, Szépirodalmi, 1974, 145.
2. Gyomlay László, *Elindultak Eger felé...*, Budapest, A Magyar Katolikus Egyetem Barátai, 1947.
3. Györke Ágnes, *Homéroszi eposztól a Nagy Könyvig (1901: Gárdonyi Géza: Egri csillagok) = A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Budapest, Gondolat, 2007, 625.
4. Gárdonyi, *i. m.*, 40.
5. Szajbély Mihály, *Kemény és Jókai = A sors kísértései: Tanulmányok Kemény Zsigmond munkásságáról születésének 200. évfordulójára*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Budapest, Ráció, 2014, 346.
6. Fehér Tibor, *A fogvó félhold árnyékában*, Budapest, Móra, 1973.
7. Márton László, *A kitaposott zsákutca, avagy történelem a történetekben (Két példa)* = M. L., *Az ábítatos embergép*, Pécs, Jelenkor, 1999, 246.

8. Lakner Lajos, *Irodalmi kultusz, történetiség, aktualitás = Kultusz, mű, identitás*, szerk. Kalla Zsuzsa, Takáts József, Tverdota György, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2005, 13.
9. Fábri Anna, „*egykor regénybős voltam...*”: *Az irodalom kultusza Krúdy Gyula műveiben = Az irodalom ünnepei*, szerk. Kalla Zsuzsa, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2000, 48.
10. Lakner Lajos, *Irodalmi kultusz, identitás, legitimáció = Az irodalom ünnepei...*, 155.
11. *Az Egri csillagok mint olvasmányélmény*, szerk. Katsányi Sándor, Budapest, Tankönyvkiadó, 1985, 6–7.
12. Csak két példa ennek illusztrálására. Az első a Kádár-korszakból: „*A regény eseményszálai a várostromban futnak össze. Szinte valamennyi szereplővel találkozunk, akiket eddig megismertünk. Mindnyájukat egyazon veszély fenyegeti. Összetartásuk az eddigiekénél erőteljesebben fejezi ki a három részre szakadt ország széthúzását. Az egriek elszánt küzdelmében az író bemutatja, hogyan születnek nagy erkölcsi értékek az emberi veszteségből.*” Általuk arathat győzelmet a maroknyi sereg a túlerővel szemben.” Goda Imre, Horváth Zsuzsa, M. Boda Edit, *Irodalmi olvasókönyv az általános iskola 6. osztály számára*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1982, 48–49. [Kiemelés az eredetiben.] A második a közelmúltból: „*Az Egri csillagok a honvédelem és a hazaszeretet regénye. Ez az érzelem hatja át a regényt, ez vezérli Eger védőit a küzdelemben. A hazaszeretet főleg a tettekben fejeződik ki. Szavakban pedig Dobó István esküje fogalmazza meg legpontosabban. A mű kifejezi azt, hogy nemcsak a hazáért, hanem az egész keresztény Európáért folyik a küzdelem.*” Alföldi Jenő, *Irodalom 6. Olvasókönyv a hatodik évfolyam számára*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, 162. Legfrissebb „kísérleti tankönyv”-ünk is azt állapítja meg, hogy „*A regény központi témája a hősiesség, önfeláldozó hazaszeretet.*” Irodalom – Tankönyv 6, Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2014, 191.
13. Egy példa: „*Ne keressétek másutt, – a magyar szív a Gárdonyi Géza új lakása s e lakásban ő nem vendég már, hanem több annál, a poézis oly fejedelme, kinek királyi hódolat jár, kinek a háziúr a maga székét adja át, mikor a család a nagy egri remete vigasztaló nemzeti szavát akarja hallani... E szegény trianoni nemzetnek oly szüksége van a te nagy multunkat álmódó s nagy jövőbe tekintő lelkesítő szavadra.*” Pekár Gyula, *Don Vigolé de la Sibérie = Az egri remete: Tanulmányok Gárdonyi Géza halálának tíz éves évfordulója alkalmából*, szerk. Simon Lajos, Budapest, Dante, 1932, 20–21.
14. Bóka László, *A hazaszeretet regénye* = B. L., *Válogatott tanulmányok*, Budapest, Magvető, 1966, 266.
15. *Az Egri csillagokat* erkölcsi és hazafias példázatként kezelő szakirodalom történetében az egyedüli „változó” az a társadalmi, politikai közösség, amelyre a példázatot a reflexiók saját korukban vonatkoztatják. A két világháború közötti időszakban ezt a kollektívát a Trianon utáni megcsönkített nemzet, a kommunista hatalomátvételt követő évek Gárdonyi-revizíójában a munkások és parasztok közössége, vagyis a „dolgozó nép”, a rendszerváltás utáni években pedig a keleti blokktól elszakadt, magára hagyott, de önállóan és gazdaságilag kiszolgáltatott, késlekedő s belső ellentétekkel terhes magyar demokrácia. Ez utóbbira lehetne példaként idézni Z. Szalai Sándor 2001-ben *Az Egri csillagok centenáriuma* címmel publikált írásának bizonyos bekezdéseit. Arra a kérdésre, hogy mi volt Gárdonyi célja a regény megírásával, a szerző így válaszol: „*Többek közt azt szerette volna tudatosítani, hogy a szövetkező nagyhatalmak versenyében ne várjuk függetlenségünket idegen hatalmaktól.*” Egy másik helyen így fogalmaz: „*Gárdonyi az alacsony sorból – szegénységből, árvaságból – tehetsége révén kiemelkedett Bornemissza és társai példamutatásával kívánt hatni a saját korára, amikor a politikában nem a negyvennyolcas eszmék, hanem a gazdasági érdekek irányítottak. Bátorsága abban állt, hogy az elhúzódozó reformok és az önáltató szerepjátások láttán a demokratikus hazafiságot ébresztette.*” Z. Szalai Sándor, *Sors és történelem: Tanulmányok Gárdonyi Gézaról*, Miskolc, Felsőmagyarországi Kiadó, 2001, 23–25.
16. Györke, *i. m.*, 625.
17. *Uo.*, 636.
18. Petry Annamária, „*Olvasni vagy nem olvasni: az itt a kérdés?*”: *Diagnózis és jövőkép az olvasásról a 21. század elején*, Irodalomismeret, 2012/4, 174–182.
19. Gárdonyi, *i. m.*, 53.
20. *Az egri remete, i. m.*, 6.
21. Thurzó Gábor, *A menekülő Gárdonyi*, Vigília, 1947, 590.
22. Rónay György, *Gárdonyi körül*, Vigília, 1947, 730.

23. Egy példa a Gárdonyit dicsérő szölamok közül a kiadványból: „Páratlan az irodalomban a gyermekkel való szeretetteljes törődése. Nem kifejezetten ifjúsági író, mint Benedek Elek, Gaál Mózes, Sebők Zsigmond. Bár azon nőttünk fel, hogy a Gárdonyi-írta Nagypapó tréfáin mulattunk. De nincs még egy magyar író, akinek írásaiban olyan jelentős helyet foglalna el a gyermek, mint Gárdonyinál.” Dr. Hegyaljai Kiss Géza, *Gárdonyi népiessége = Az egri remete, i. m.*, 61.

24. Szerb Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Budapest, Magvető, 1991°, 428.

25. Gyomlay, *i. m.*, 156.

26. Gyomlay László regényében egy Gárdonyi művére mutató hely mégis található. Ez közvetlenül nem az *Egri csillagok* szövegét idézi fel, hanem a regénynek az író fia, Gárdonyi József által javított 1934-es – és ezt követően minden további – kiadása végén található, *A várvédő egri hősök névsora* című szakaszt. Erre az hívhatja fel az olvasó figyelmét, hogy a kérdéses névlajstromból kiemelteket Gyomlay hibásan olvassa. Az *Elindultak Eger felé...* elején, amikor a verpeléti fiúk először találkoznak Varsányival, a kém meghallva egyikük, Fűrjes Jani nevét, a következőket mondja: „Fűrjes, Fűrjes! Három is van ilyen nevű az egri vitézek közt. Dömötör, Ferenc, várj csak, a másik is Ferenc, az egri molnár!” (*Uo.*, 20.) A Fűrjes név megtalálható Gárdonyi névjegyzékében. De ott csupán egyetlen ilyen vezetéknev található (Fűrjes Dömötör), azt követően csupán két „Ferenc” keresztnév, amelynek viselői közül az elsőről csupán annyit közöl a szöveg, hogy „egri mészároslegény”, a másodikról pedig annyit, hogy „egri molnár”. Gyomlay valószínűleg félreértette az egyébként hevenyészve betűrendbe állított névsor kérdéses helyét, hiszen a két vezetéknev nélküli hőst is „Fűrjes”-nek hitte.

27. *Uo.*, 119.

28. *Uo.*, 15.

29. *Uo.*, 20

30. *Uo.*, 105.

31. *Uo.*, 107.

32. Györke, *i. m.*, 627.

